

Prisimenant Panevėžio berniukų gimnazijos direktorių Petrą Būtėną

Šiomet Pānevėžio Lietuvių kalbos draugijos skyrius gražiai paminėjo 110-ąsias Petro Būtėno gimimo metines. Juozo Balčikonio gimnazijoje vyko mokytojų ir mokinių mokslinė konferencija. Apie kalbininko nuveiktus darbus pasakojo Zigmās Zinkevičius ir Vytautas Vitkauskas, kalbėjo buvę jo mokiniai. Būtėnas Lietuvos pirmosios nepriklausomybės metais buvo viena iškiliausių Pānevėžio miesto inteligentijos asmenybių greta tokių lietuvių kultūros šviesuolių panevėziečių kaip rašytojai Gabrielė Petkevičaitė-Bitė ir kun. Julijonas Lindė Dobilas, kalbininkas Juozas Balčikonis, gamtininkas Jurgis Elisonas ir kiti. Visas Būtėno gyvenimo kelias nužymėtas tų pačių idealų kaip ir daugelio to meto iš kaimo kilusių inteligentų: pačiam šviesti kitus, ugdyti kultūros darbuotojus, telkti

savo tautą, kurti ir stiprinti savo valstybę – Lietuvą. Klasikinis pavyzdys – paties Petro Būtėno gyvenimas.

Gimęs 1896 m. birželio 29 d. Pāsvālio r. Dovėdų kaimo ūkininkų šeimoje, 1906–1908 m. mokėsi rusiškoje Linkuvės mokykloje, 1909–1914 m. – Mintaujojė (dabar Jelgava) ir Bauskės (Latvijoje) privačioje mokykloje. Pirmojo pasaulinio karo frontui priartėjus pasitraukęs iš Lietuvos į Rusiją, 1915–1918 m. mokėsi Voronežo lietuvių gimnazijoje, kur jo mokytojai buvo Jonas Jablonskis ir Juozas Balčikonis. 1918 m. grįžęs į Lietuvą savo mokslus tęsė Šiaulių gimnazijoje. 1919–1923 m. buvo besikuriančios Lietuvos kariuomenės savanoris, dalyvavo kovose su lenkais už Ukmergės prie Širvintų. 1922–1924 m. Kaunė, Lietuvos universitetė, studijavo humanitarinius mokslus: lietuvių kalbą ir sociologiją, mokėsi klasikinių, taip pat vokiečių, prancūzų ir kitų kalbų. Čia jo mylimiausi profesoriai buvo Būga, Jablonskis ir šveicarų kilmės kalbininkas Alfredas Senas (Senn). Studijuodamas pragyvenimui užsidirbdavo iš pradžių kaip karinis valdininkas, nuo 1923 m. – kaip Pānevėžio mergaičių gimnazijos lietuvių kalbos mokytojas. Baigęs studijas 1925–1939 m. Pānevėžio mokytojų seminarijoje, paskui Mergaičių ir berniukų gimnazijose, taip pat įvairiuose kursuose dėstė lietuvių kalbą, literatūrą, jų metodiką, neretai logiką ir psichologiją. 1939–1940 m. jis Pānevėžio Berniukų gimnazijos inspektorius. 1940 m. sovietinio saugumo buvo suimtas ir septynis mėnesius kalintas Pānevėžio kalėjime. 1941–1944 m. P. Būtėnas buvo Pānevėžio berniukų (dabar J. Balčikonio) gimnazijos direktorius. Pasitraukęs į Vakarus 1944–1949 m. gyveno Vokietijoje, nuo 1949 m. iki mirties 1980 m. – JAV, Bostone. Palaidotas Toronte (Kanadoje), Anapilio kapinėse. 1996 m. birželio mėn. sūnaus Donato rūpesčiu Petro Būtėno palaikai buvo parvežti į Pānevėžį ir perlaidoti Kristaus Karaliaus katedros kapinėse. Netrukus 1998 m. į Pānevėžį – į buvusius kalbininko, tautotyryninko namus parvežtas gausus rankraštinis Būtėno archyvas.

Petro Būtėno palikimas labai didelis, įvairus ir svarbus. Jis parašė aštuonias knygas, iš kurių nespausdintas liko tik romanas „Laivas be uosto“. Kitos knygos – vadovėliai ir specialios studijos, jau nekalbant apie daugybę įvairiausių straipsnių, spausdintų to meto laikraščiuose ir žurnaluose: „Ateityje“, „Ateities spinduliuose“, „Lietuvių balse“, „Kalboje“, „Martininke“, „Mūsų senovėje“, „Laisvėje“, „Lietuvoje“, „Panevėžio balse“, „Pavasaryje“, „Sietyne“, „Švietimo darbe“, „Tiesos karde“, „Židinyje“, „Gimtajame krašte“, „Naujojoje Romuvoje“, „Tautos mokykloje“, „Vaire“, „Ūkininke“ ir kt. Pagrindinė knygų ir svarbesnių straipsnių tematika yra tautotyra ir lietuvių kalba. Vadinamoji tautotyra apima kraštotyra, tautosaką ir etnologiją. Iki šiol nepràlenktas jo sudarytas ir 1925 m. išspausdintas kraštotyriminko vadovas „Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa“. Kita minėtina šios srities studija – „Patarlės ir priežodžio gyvenimas“ (1930).

Nebus pro šalį išvardyti ir lietuvių kalbai skirtus darbus, kurie sudaro didžiąją jo palikimo dalį: „Trumpas linksnių mokslas: praktiškam lietuvių kalbos reikalui“ (1929), „Lietuvių kalbos prielinksnių mokslas teorijai ir praktikai“ (1930), „Lietuvių kalbos konspektas mokytojų kursams ir gimnazijai“ (išėivijoje, 1948), „Kirčio ir priegaidės mokslas“ (1926), „Lietuvių kalbos akcentologijos vadovėlis: mokyklai ir gyvenimui“ (1931), „Augštaičių tarmės okuojančiosios pašnektės sienos“ (apie savo gimtąją Joniškėlio šnektą) (*Archivum philologicum*, 1932, t. 3), „Jotva–Sūduva“ (*Pietinė Lietuva G. Valavičiaus 1559 m. Lietuvos girių aprašyme*) (1964, Čikaga), rankraščiai: „Ptolomėjaus aiščiai“, „Praeitės ateičiai“, „Mažoji Lietuva“. Surinko didžiulę vardyno (vietovardžių ir vandenvardžių) kartotėką. Dirbo praktinį kalbos kultūros darbą: taisė įvairių rašytojų (J. Lindės-Dobilo, G. Petkevičaitės-Bitės ir kt.) kūrinių ir kitokių leidinių (pavyzdžiui, „Lietuvių enciklopedijos“) kalbą.

Be to, Būtėnas buvo vertėjas, mokėjo septynias kalbas. 1915–1917 m. Voroneže kartu su Balčikoniu vertė Anderseno, brolių Grimų ir Haufo pasakas. Vėliau, jau studijuodamas, iš vokiečių kalbos išvertė B. Kelermano romaną „Tunelis“ (1923), iš prancūzų – A. Dodė (Daudet) „Taraskono Tartarėnas“ (1924), mokytojaudamas – iš rusų kalbos I. Turgenevo „Rudiną“. Visi šie darbai rodo nepaprastą P. Būtėno darbštumą ir reiklumą sau. Jis visą gyvenimą stengėsi kuo daugiau pasitarnauti savo kraštui.

Kartu su kitais paaugliais karo metais man teko laimė mokyti Petro Būtėno vadovaujamojoje Berniukų (vyrų) gimnazijoje. Kai išlaikėm egzaminus, laimingi susirinkom senųjų rūmų vestibulyje. Direktorius į mus kreipėsi tarsi į suaugusius, kad mes esam būsimi Lietuvos ateities kūrėjai, būsimi šviesuoliai, mokytojai, valdiniškai, būsime savo tėvynės gynėjai, todėl turime ne tik gerai mokyti, bet ir tinkamai elgtis. Paskui pasakė norįs susipažinti: iš sąrašo šaukė mus vardais ir pavardėmis, o mes turėjome pasakyti, iš kurios parapijos ar miestelio esam kilę. Vienas mano bendraklasis, matyt, norėdamas pasipuikuoti, pasakė – *nuo Karsākiškio*. Direktorius net pašoko: „Iš kur?“, tokios vietos jis nežinąs. Kai bendraklasis pasitaisė ir ištarė – *nuo Kařsakiškio*, direktorius pridūrė, kad vietovardžių kraipyti negalima. Apskritai direktorius buvo be galo judrus, aiřkiakalbis, iškalbingas. Kai sumanydavom paiřdykauti, jis bemat atsirasdavo ir sudrausmindavo. Koridoriuose galėjom vaikščioti tik ratu, negarsiai pasiřnekučiuodami. Direktorių gerbėm, bet kartu jo ir prisibijojom.

Kartą – neprisimenu, kokiam laikrařtyje (ar ne „Panevėžio balse“), – užtikau didžiulį per du puslapius direktoriaus parařytą straipsnį – recenziją apie neseniai išspausdintą „Lietuvių kalbos žodyno“ pirmąjį tomą. Suintrigavo direktoriaus pavardė ir jo kreipimasis į

mus, kaip į būsimuosius vyresniųjų įpėdinius. Nutariau, kad būtinai turiu perskaityti. Iš tiesų nenusivyliau, sužinojau, kad lietuvių kalba turi daugybę man negirdėtų žodžių, vaizdingiausių posakių, frazeologizmų; juos pajuodintais rašmenimis, rodos, ir dabar prieš akis tebematau. Be to, sužinojau, kad to mūsų kultūrai reikšmingo veikalo vyriausiasis redaktorius prof. Balčikonis irgi yra mūsų kraštiečiai. Magėjo kada nors jį pamatyti. Tuo metu nė nenutuokiau, kad man teks ne tik jį pamatyti, bet ir su juo artimai bendrauti.

Įsiminė dar du įvykiai. 1944 m. centrinėje miesto aikštėje, grįstoje akmenimis, apsuptoje senų triaukščių ir dviaukščių namų, vyko Vasario 16-osios minėjimas. Buvo prisirinkę daug žmonių. Dalyvavome ir abiejų gimnazijų mokiniai. Tarp kalbėtojų buvo ir mūsų gimnazijos direktorius, nuo kurio žodžių bent mane krėtė šurpas. Jis minėjo skaudžiausius Lietuvai įvykius, kuriuos ir mes buvom su didžiule baime ir siaubu išgyvenę: Lietuvos okupaciją, geriausių žmonių naikinimą ir tremtį, Pānevėžio gydytojų ir darbininkų žudynės. Bolševikams, kurie jau 1919 m. buvo pasmerkę jį sušaudyti, direktorius teisėtai negailėjo aštrių žodžių. Ir čia pat drąsino žmones, kėlė jų budrumą ir atsakomybę dėl tėvynės likimo. Pagalvojau, koks drąsus žmogus, juk frontas prie Lietuvos ribų artėjo septynmiliais žingsniais. Kur jis turės dėtis?

Antrasis ne mažiau jaudinantis įvykis buvo kovo pradžioje savanorių plechavičiukų palydėtovės. Gimnazijos kieme buvo išsirikiavusios dvi kuopos savanorių, kuriuos sudarė 7–8 gimnazijos klasių (tarp jų ir pedagoginių) vyresni mokiniai. Vienai kuopai vadovavo mūsų klasės piešimo ir kūno kultūros mokytojas Steponavičius, antrajai – mokytojas Kudirka. Abu buvo apsirengę Lietuvos karininkų uniformomis bene su leitenantų antpečiais. Pirmiau pakalbėjo kuopų vadai, o paskui atsisveikinamąją kalbą išrėžė mūsų direktorius. Savanoriai buvo tokie jaunučiai, baltaveidžiai, pasirinkę beveik tikrą pražūtį. Bet jie ėjo atlikti savo pareigos – ginti tėvynės. Kur jie dabar? Turbūt daugelio nebėra tarp gyvųjų.

1944 m. balandžio mėn. 24 d. prieš pat Velykas mums buvo išdalyti mokslo baigimo pažymėjimai. Tai buvo paskutinis kartas, kai matėme savo direktorių.

Aloyzas Vidugiris,
Petro Būtėno premijos laureatas